

ŽENSKO PREDUZETNIŠTVO

MAIDA DIZDAREVIĆ*, SABINA ŠEHIĆ-KRŠLAK**

WOMEN ENTERPRENEURSHIP

Abstract: *This paper will present the importance of female entrepreneurship. It is believed that entrepreneurship is the engine of economic development in any economy. One of the possible directions of development, which is recognized as an important untapped source of economic growth, is the development of women entrepreneurship. This paper will present key problems faced by women entrepreneurs. In developed countries, women entrepreneurship development is a reality and is an important factor in economic development. This paper will present examples of good practice of female entrepreneurship in developed countries. Also, attention will be given to the development of women entrepreneurship in Bosnia and Herzegovina.*

Key words: *woman entrepreneurship, problems of development, developed countries, Bosnia and Herzegovina*

Sažetak: *U ovom radu prezentovat će se značaj ženskog preduzetništva. Smatra se da je preduzetništvo motor ekonomskog razvoja svake privrede. Jedan od mogućih pravaca razvoja, koji je prepoznat kao važan i neiskorišten izvor ekonomskog rasta, je razvoj ženskog preduzetništva. Analizirat će se ključni problemi sa kojima se susreću žene preduzetnice. U razvijenim zemljama razvoj ženskog preduzetništva predstavlja realnost i važan faktor ekonomskog razvoja. U radu će se prezentovati primjeri dobre prakse ženskog preduzetništva u razvijenim zemljama. Također, obratit će se pažnja i na razvoj ženskog preduzetništva u Bosni i Hercegovini.*

Ključne riječi: *žensko preduzetništvo, problemi razvoja, razvijene zemlje, Bosna i Hercegovina*

* Doc. dr Maida Dizdarević, Ekonomski fakultet (Univerzitet "Džemal Bijedić"), Mostar

** Doc. dr Sabina Šehić-Kršlak, Ekonomski fakultet (Univerzitet "Džemal Bijedić"), Mostar

Uvod

Mnogi analitičari se slažu da je preduzetništvo katalizator ekonomskog rasta i konkurentnosti države. Međutim, činjenica je da sve grupe u društvu nemaju jednak pristup preduzetništvu. Kada se veliki dio populacije, u ovom slučaju žene, ne uključi u preduzetničku aktivnost, privreda gubi koristi koje bi proizašle iz uvođenja novih proizvoda i usluga, dodatnih prihoda i novih radnih mjesta. Tačnije, kada žene ne učestvuju ravnopravno u preduzetničkim aktivnostima, društvo gubi vrijednost koju bi mogla proizvesti taj dio populacije.

Činjenica je da žena ima više nego muškaraca na svijetu. Međutim, u privredi su, prema formalnim indikatorima, manjina, svugdje u svijetu. Žene manje pokreću poslovne poduhvate, a najizraženiji manjinski status je u području upravljačkih poslova. U skladu s tim neophodno je da se ono permanentno mijenja i razvija.

Sam izraz preduzetništvo žena označava da osnivanje preduzeća ili vlasništvo nad preduzećem ili bar njegovim dijelom i istovremeno upravljanje tim preduzećem obavljaju žene. Ne postoji samo jedna definicija preduzetnica i preduzetništva, tačnije postoji mnoštvo definicija. Može se reći da je preduzetništvo sposobnost da se radi više i efikasnije od konkurenata ili sposobnost kreiranja, održavanja i razvoja uspješne i isplative organizacije. Preduzetnica se, s druge strane, definiše kao organizator posla, osoba koja ima duh i kreativnost, posjeduje i vodi firmu. Također se može reći, da je preduzetnica osoba koja je hrabra da preuzme rizik da bi sopstvenu ideju pretvorila u stvarnost.¹

Pojam ženskog preduzetništva

Tokom cijele historije žene su bile preduzetnice, samo se to nije posebno naglašavalo. Tako je prvo žensko preduzetničko udruženje osnovala *Yvonne Foinant*, 1945. godine u Francuskoj. FCEM (*Femmes Chef d'Enterprises*)² se iz Francuske proširio na svjetski savez preduzetnica u koji je učlanjeno 30 država. Među mnogim nacionalnim udrugama žena preduzetnica u svijetu danas se još posebno ističu AIDDA u Italiji i NAWBO (*National Association of Women Business Owners*) u SAD.³

Žensko preduzeće je privredni subjekt čijih je barem 51 posto u vlasništvu

1 Peštek, A., Unapređenje kvaliteta života žena kroz preduzetništvo, Ekonomski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2009, str. 1.

2 www.fcem.org

3 www.nawbo.org

žene koja istovremeno kontrolira i vodi preduzeće. Karakteristike ženskog preduzetništva su:⁴

- radno mjesto koje otvori žena poduzetnica je sigurnije (ženska preduzeća su manja, ali i zatvaraju manje radnih mjesta);
- veća briga za zaposlene, kvalitetu i međusobne odnose;
- više potiču zaposlene u njihovim ambicijama;
- više ulažu u školovanje zaposlenih;
- uspjeh ne mjere samo profitom, nego zadovoljstvom kupaca, razvijanjem sposobnostizaposlenih i dobrim međusobnim odnosima;
- spremnije su na timski rad, važniji im je uspjeh organizacije ili neke ideje nego vlastiti ego;
- nude više mogućnosti za naknadu troškova, udio u profitu, fleksibilnije radno vrijeme, širokogrudnije su kad je u pitanju porodiljski dopust;
- opreznije su kod uzimanja kredita;
- bave se najviše uslužnim djelatnostima zato što su socijalno osjetljivije i zato što to iziskuje manja početna ulaganja.

Može se reći da se žene pretežno okreću tradicionalno ženskim poslovima koji su i manje akumulativni, ali i iziskuju manja prethodna ulaganja, kao što su npr. kozmetički saloni i butici. Isto tako, žene često pružaju intelektualne usluge, to jest rade poslove koji podrazumijevaju stručna znanja i minimalna ulaganja, ali i to su tradicionalno ženski poslovi - škole stranih jezika, registracije firmi, ekonomsko savjetovanje, knjigovodstvo, turističke agencije, carinsko–otpremnička djelatnost, prevođenje, pravne usluge i sl. Iz toga bi mogli zaključiti da žene ostaju u krugu malih biznisa - malih ulaganja.

Ključni problemi razvoja ženskog preduzetništva

Jedan od problema razvoja ženskog preduzetništva su određena ograničenja za koja se pokazalo da jako utječu na žene u razvoju preduzetništva. To su:⁵

- pristup izvorima finansiranja,
- pristup informacijama,
- obrazovanje i iskustvo, i
- efekt zasićenja tržišta.

a) Pristup izvorima finansiranja je najveća prepreka razvoja ženskog preduzetništva. Pod ovim se misli na prikupljanje sredstava za pokretanje novog preduzeća, kao i problem garancije za finansiranje koje obično prelazi imovinsko stanje žena. Osim toga, čak i nakon uspostave posla,

4 Turk, Marta, *Žensko poduzetništvo – način življenja*

5 Čovo, P., *Održivo poduzetništvo*, Zadar, 2007, str. 56 -58.

ženama je teže nego muškarcima doći do izvora daljnjeg finansiranja. Komercijalne banke nisu sklone odobravanju kredita preduzetnicama prije svega zato što se radi o manjim iznosima (žene su osjetljivija rizik i opreznije), pa se takvi zahtjevi više posmatraju ličnim, a ne poslovnim zajmovima. Također, banke ne raspolažu dovoljnim informacijama o preduzetnicama i nisu voljne se izložiti riziku odobravanja kreditnih sredstava. Ne manje značajna je i prepreka koja proizlazi iz činjenica da žene preduzetnice rijetko imaju razvijene lične odnose sa bankarima u uporedbi sa muškim kolegama. Isto tako, uslijed bitno ograničenog kretanja u poslovnim krugovima, ne raspolažu osnovnim informacijama koje se odnose na nove finansijske mehanizme koji su im na raspolaganju, tj. informacijama o institucionalnim programima finansijske podrške. Žene preduzetnice imaju problem i sa garancijama. Naime, one nisu spremne ili nisu u mogućnosti koristiti porodičnu imovinu kao hipoteku.

- b) Informacije su jako bitne u preduzetništvu. Tu se misli na informacije koje se odnose na tržište, dobavljače, izvozne mogućnosti, izvore finansiranja, pravnu regulativu itd. Veća preduzeća imaju bolji pristup informacijama jer imaju resurse za prikupljanje i pristup informacijama. Prikupljanje informacija može se realizovati putem neformalnih mreža, kroz članstvo u udruženjima i komorama, organizacijama, i sl. U odnosu na muškarce žene imaju više poteškoća u pristupu informacijama. Razlozi su obično poteškoće u prisustvovanju događajima kojima uobičajeno prisustvuju muškarci, te vremensko ograničenje, nedovoljan pristup neformalnom komuniciranju i dr. Sve ovo skupa povećava neinformiranost i izoliranost žena što rezultira povećavanjem prepreka za funkcioniranje na tržištu.
- c) Što se tiče obrazovanja i iskustva, žene su manje sklone dodatnom obrazovanju i stjecanju novih vještina neophodnih za pokretanje i upravljanje poslom, što samo po sebi umanjuje mogućnosti za uspješnost poslovanja. Sve to uzrokuje nedostatak relevantnih vještina i znanja što za posljedicu ima pomanjkanje baznog obrazovanja. Osim toga, žene su opterećene sa porodicom, djecom i poslom što sve skupa ograničava mogućnosti prisustvovanja određenim događajima, pohađanja seminara, opštim i specijaliziranim treninzima, a sve to smanjuje mogućnost stjecanja vještina i znanja vezanih za preduzetništvo.
- d) Zasićenje tržišta podrazumijeva otežan pristup tržištu veće dodane vrijednosti i pomanjkanje inovacija. Velik broj preduzetnika, a osobito preduzetnica pripadaju tržištu manje dodane vrijednosti, na koje je lakše ući uslijed slabijih ograničenja. Inovacije, koje podrazumijevaju razvoj

novih proizvoda i usluga uslov za pristup tržištu veće dodane vrijednosti, a samim tim veće su mogućnosti za uspjeh žena preduzetnica

Dominacija žena u nezaposlenosti, postojani jaz u preduzetničkoj aktivnosti između muškaraca i žena, te izrazita nezastupljenost žena u upravljačkim aktivnostima rezultat su niza prepreka. Možemo ih klasificirati na sljedeće: ⁶

- **Kontekstualne prepreke**

Ove vrste prepreka obuhvataju:

- Obrazovni izbori žena smanjuju mogućnost žena da pokreću poslovne poduhvate u tehnološki intenzivnim djelatnostima;
- Stereotipi o ženama u nauci i tehnologiji;
- Tradicionalni pogledi o ulozi žena u društvu;
- Nedostatak podrške za žene s dva posla (kuća i profesija), i
- Političko-regulatorni okvir i njegova implementacija u cilju jačanja ravnopravnosti spolova.

Kontekstualne prepreke su najzahtjevnije. One su rezultat kulturoloških naslijeđa, te nedostatka političke volje za dosljednu primjenu političko - regulatornog okvira za podršku porodičnog života. Shodno tome, za njihovo otklanjanje potreban je politički konsenzus, dugoročne aktivnosti u području obrazovanja, ali i promjene regulatornog okvira (omogućavanje različitih oblika zapošljavanja i obavljanja poslovnih aktivnosti) i značajne podrške za razvoj institucija za brigu o djeci. Osim toga, izuzetno je važno kontinuirano raditi na senzibilizaciji javnosti, što uključuje obrazovanje i medije.

- **Ekonomске prepreke**

- Otežan pristup finansijskim resursima, i
- Nedovoljno kontakata (neumreženost) otežava pristup finansijskim resursima.

U većini zemalja vlada siromaštvo alternativnih oblika finansiranja preduzetničkih poduhvata kao što su: nedostatak mikrokreditnih institucija, poslovnih anđela, fondova rizičnog kapitala, i sl.. Takva situacija zahtijeva od banaka razvoj i posebnu pažnju prema finansiranju ženskih poduhvata, ali i strateško partnerstvo različitih vladinih programa s komercijalnim bankama u poticanju poslovnih poduhvata žena s potencijalom rasta.

6 CEPOR, Strategija razvoja ženskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj, , Zagreb, 2009, str. 13-14.

Nedovoljnu informiranost o finansijskim resursima moguće je eliminirati kroz finansiranje aktivnosti centara za preduzetništvo i razvojnih agencija u području informiranja i savjetovanja o finansijskim resursima i različitim shemama/mogućnostima finansiranja preduzetničkih poduhvata.

- **“Meke” prepreke**

- Nedostatak savjeta, mentorstva;
- Nedostatak pristupa mrežama preduzetnika/ca;
- Nedostatak traininga i edukativnih programa fokusiranih na tehnološki intenzivne poduhvate;
- Nedostatak uzora, posebno iz područja preduzetničkih poduhvata u tehnološki intenzivnim djelatnostima i nauci; i
- Percepcija žena o nedostatku samopouzdanja i kapaciteta za preuzimanje rizika.

Što se tiče strateškog evropskog poticanja ženskog preduzetništva, Evropska unija je definirala jednakost između žena i muškaraca kao jedno od temeljnih prava. Veliki dio zakonodavstva Evropske unije posvećen je jednakosti između muškaraca i žena, posebno u području zapošljavanja, jednakosti u plaćanju rada, zaštite materinstva, socijalne zaštite i sigurnosti na poslu, dokazivanja slučajeva diskriminacije i samozapošljavanja. Angažiranost Evropske unije u području jačanja ravnopravnosti polova vidljiva je i po nizu aktivnosti koje su usmjerene na realizaciju ovih dokumenata, kao što su:

- *The European Network of Women in Decision-making in Politics and the Economy*, lansiran 2008. godine. To je platforma EU za razmjenu informacija o uspješnim intervencijama za poboljšanje uravnoteženosti polova na pozicijama na kojima se donose odluke; i
- *EU Institute for Gender Equality*, pokrenut 2006. Godine, pomaže institucijama EU i zemljama članicama u promociji rodne jednakosti u svim EU politikama i nacionalnim politikama, te u borbi protiv rodne diskriminacije.⁷

Na osnovu prethodnog izlaganja, koje se odnosilo na navedene prepreke i probleme razvoja ženskog preduzetništva, moguće je navesti prijedloge mjera i instrumenata koje bi pogodovale razvoju ženskog preduzetništva. Prije svega, potrebno je kreiranje povoljnog poslovnog ambijenta i okruženja za razvoj ženskogpreduzetništva. To podrazumijeva, prije svega, promovisanje rodne ravnopravnosti i jednakih mogućnosti za učestvovanje žena u privredi. Dalje, potrebno je promovisanje povoljnog imidža žena, te stručno osposobljavanje

⁷ CEPOR, Strategija razvoja ženskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2009, str. 15.

i unapređenje znanja žena u biznisu što će omogućiti osnivanje novih firmi u vlasništvu žena – samo-zapošljavanje i unapređenje poslovanja malih i srednjih preduzeća u vlasništvu žena, a u konačnici i veće učešće žena u procesu ekonomskog odlučivanja

Žensko preduzetništvo u razvijenim zemljama

Žensko preduzetništvo značajan je izvor novog zapošljavanja, samozapošljavanja, novog preduzetništva, što u konačnici vodi i do uspješnijeg privrednog razvoja. Budući da postoji niz prepreka i ograničenja za razvoj ženskog poduzetništva, što je već navedeno u prethodnom dijelu rada, cilj je pridonijeti unapređenju ženskog preduzetništva, jer ženski preduzetnički potencijal, u stvaranju novih radnih mjesta, u prethodnim godinama nije bio dovoljno iskorišten.

Što se tiče ženskog preduzetništva u SAD, američke statistike pokazuju sljedeće:⁸

- Preduzeća, čije su vlasnice žene, čine 38 posto svih preduzeća u SAD-;
- Ženska preduzeća, koja upošljavaju 100 ili više ljudi, rastu stopom 6 puta bržom od ostatka privrede;
- U posljednjih 12 godina godišnji promet, koji su ostvarila ženska preduzeća, porastao je za astronomskih 436 posto;
- Do 2005. godine 4,7 milona žena bit će samozaposlene. To je porast od 77 posto od 1983. godine, dok je očekivani porast broja samozaposlenih muškaraca 6 posto;
- Danas u SAD-u ima preko 9 milona firmi čije su vlasnice žene, što čini gotovo 40 posto ukupnog broja poslovnih subjekata. One zapošljavaju 27,5 milona ljudi i ostvaruju promet od preko 3600 milijardi US\$ godišnje;
- Žene pokreću preduzeća stopom dva puta bržom od svih ostalih; i
- Žene su vlasnice 34 posto firmi u Kanadi i pokreću četiri od pet firmi koje pokreću mladi ljudi.

U Americi postoje adekvatni državni poticaji i pomoći ženskim preduzećima. Agencija za malu privredu - *SMALL BUSINESS ADMINISTRATION* osnovana je već 1953. godine. 1979. godine osnovali su posebne državne urede, od tada pa do danas djeluje 60 uspješnih preduzetničkih centara. Oni vode posebne projekte za osposobljavanje žena za preduzetničku karijeru. Krajem sedamdesetih godina u Americi je bilo malo žena usamostalnom preduzetništvu. 1988. godine veća je skupina žena krenula u kongres i tražila dase poduzmu zaštitne mjere. Njihovi protesti bili su vrlo glasni, pa se država odlučila za poseban zakon *Women*

⁸ Čovo, P., *Održivo poduzetništvo*, Zadar, 2007, str. 54.

business ownership act. Državni program utvrđivao je 2 miliona dolara državnog novca zapostavljanje preduzetničkih centara za preduzetnice i predstavnike marginalnih skupina. Danas, u okviru tih centara izvode posebne obrazovne i motivacijske programe za trudnice, kako bi im na taj način omogućili osnivanje mikro preduzeća, koji je često puta jedini izvor njihovih prihoda.⁹

SAD nije jedina država koja ima korist od razvoja ženskog preduzetništva za privredni rast. Tome u prilog nam govore sljedeći podaci:¹⁰

- u Japanu 5 od 6 novih kompanija osnivaju žene;
- u Kini 1/4 svih novih kompanija osnivaju žene;
- u SAD-u 1/3 malih kompanija su u vlasništvu i vode ih žene; i
- u Danskoj će u budućnosti žene činiti 1/3 preduzetničke populacije.

Poruka je jednostavna i govori nam da su energija, kreativnost i ženska odlučnost u kombinaciji s prilikom koju omogućuje sistem slobodnog tržišta.

U zemljama Evropske Unije stalno rastu i šire se nove inicijative u poticanju ženskog preduzetništva. Iskustva su mnogobrojna i različita, bilo da se radi o inicijativama u sklopu državnih programa razvoja preduzetništva, o inicijativama regionalnih i lokalnih institucija ili udruženja i nevladinih organizacija.

Navest ćemo nekoliko uspješnih projekata ženskog preduzetništva u razvijenim zemljama:¹¹

- U Finskoj postoji Projekt *Tulossilta Oy* - stimuliranje preduzetničkog ponašanja. Javni sektor u Finskoj doživljava velike promjene. On je uvelike reduciran, pa postoji zahtjev za privatnim uslugama na području zdravstva i pružanja njege. Ciljana skupina projekta su žene koje su ranije radile na sličnim poslovima i koje sada žele započeti preduzetničku aktivnost. Unatoč relevantnim kvalifikacijama i radnom iskustvu, najvažniji zahtjevi koji se pred njih postavljaju su razvoj i podizanje razine preduzetničkog ponašanja. Program započinje grupnom vježbom. Ovakva grupna vježba je moćan alat koji pridonosi promjeni stavova.
- Projekt DATAWEB-a, nizozemskog centra za razvoj malog preduzetništva - (STEW) – Projekt. U ovom projektu težište je na poslovnom planu, koji je ključna tačka u razvojnoj fazi ženskog preduzetništva. U osnovi projekt funkcioniše tako da grupa žena razvija pokazatelje za uspješan

⁹ www.sba.ga, The U.S. Small Business Administration

¹⁰ www.savjetnik.ba, žensko preduzetništvo – praktična strana privređivanja

¹¹ Čovo, P., *Održivo poduzetništvo*, Zadar, 2007, str. 63-66.

poslovni plan i ujedno ih međusobno analizira. Razmatraju aspekte poput: komercijalne i financijske isplativosti; da li predložena poduzetnička aktivnost odgovara osobnim kvalitetama potencijalne poduzetnice i sl. Ovisno o rezultatu ovog procesa, žene mogu odlučiti hoće li pokrenuti posao, treba li im neka dodatna edukacija ili oblik podrške, ili će jednostavno zaključiti da njihove poslovne ideje nisu održive, te da trebaju razmotriti i druge opcije. Žiri vrednuje svaki prijedlog. Ovisno o napretku poslovnog plana žiri je sastavljen od osoblja STEW-a i vanjskih članova, npr. bankara, poslovnih savjetnika ili iskusnih preduzetnika/ca.

- Projekt Italije, *Inkubator Impresedonna* – ženski preduzetnički inkubator. Inkubator omogućava pružanje usluga konsultacija, pomaganja preduzetnicama ili grupi ljudi koji žele osnovati preduzeće da formuliraju i definiraju sadržaj i raspored plana poslovanja. U inkubatoru djeluju savjetnici i tutori. Savjetnik nadgleda napredak, efikasnost preduzetih koraka i akcija, te provjerava da li originalni plan treba modificirati. Osobni tutor provjerava je li ženama potrebna dodatna podrška u razvijanju vještina u nekom posebnom području. Realizacija plana poslovanja rezultira pokretanjem preduzeća.
- Projekt Švedske, WOMEN IN THE NETWORK (WIN), umrežavanje žena. WIN je projekt mreže s ciljem olakšavanja razvoja ženskog preduzetništva. Ovim se projektom osiguravaju i specifične usluge za preduzetnice, a on im također pomaže da postanu svjesne poslovne podrške koju im mogu pružiti informacijski servisi i mreža. Koncept WIN-a započeo je 1994. u Škotskoj kada je Razvojna Agencija *Lanarkshire* utemeljila program za žene koje započinju razvijati vlastiti posao. Program koji se odvija već sedmu godinu sadrži radionice, treninge, prezentacije i sajmove, te savjetovanja i mentorstvo.

Očito je da se u svim razvijenim zemljama velika pažnja poklanja razvoju ženskog preduzetništva, prije svega radi se napostizanju rodne ravnopravnosti, odnosno cilj je da muškarci i žene imaju jednaku korist u svim političkim, ekonomskim i društvenim sferama. Također, sve veća pažnja poklanja se utvrđivanju posljedica koje će bilo koja planirana akcija imati za muškarce i žene.

Žensko preduzetništvo u Bosni i Hercegovini ¹²

Žensko poduzetništvo je sintagma koja se sve češće koristi u bosanskohercegovačkoj privrednoj teoriji, ali ipak je malo prisutna u

¹² www.cerpod-tuzla.org, GEM Izvještaj o ženskom poduzetništvu

svakodnevnici života. Afirmacijom žene, što postaje globalna ideja, osnažit će se i ono što se zove “žensko poduzetništvo“, a što se na ovim prostorima još uvijek ne prihvata ozbiljno. Može se reći da Bosna i Hercegovina daleko zaostaje u ovoj preduzetničkoj trci.

Za analizu ženskog preduzetništva u BiH korist će se podaci GEM istraživanja, kreiran kao rezultat napora istraživača okupljenih u Centru za razvoj poduzetništva u Tuzli. Koncept GEM Izvještaja o ženskom preduzetništvu u BiH posebno tematizira stanje ženskog preduzetništva u BiH komparirajući ga sa zemljama iz uže regije, s ciljem promicanja značaja i mogućnosti koje pruža žensko preduzetništvo.

Ključni rezultati se odnose na stavove, aktivnost, težnje i očekivanja, te na glavne zaključke i implikacije za donošenje politika.

Stavovi

Žene u BiH u značajnoj mjeri uočavaju dobre prilike za pokretanje biznisa na području gdje žive, a također smatraju da posjeduju sposobnost i znanje potrebno za pokretanje biznisa. Međutim, postoji prilično visok nivo straha od neuspjeha, a najčešće zbog nepovoljnog preduzetničkog okruženja koje ih sprječava da ulaze u preduzetničku aktivnost. Stavovi žena u BiH, prema preduzetništvu kao dobrom izboru karijere, u većini slučajeva su pozitivni, te smatraju da preduzetnici u našoj zemlji uživaju visok status. Polovina od ukupno anketiranih žena smatra da bi medijska pažnja trebala biti adekvatnija i na višem nivou, a u cilju promicanja preduzetništva kao oblika samozapošljavanja i osiguranja sopstvenih prihoda.

Aktivnost

Ukupna rana preduzetnička aktivnost (TEA) uključuje ljude u procesu započinjanja biznisa i one koji su u biznisu manje od tri i pol godine. Žene najčešće pokreću biznis iz nužnosti. U BiH nužnost se javlja kao motivacioni faktor i veći je nego u zemljama regije, što je posljedica visokog nivoa zaposlenosti i nedostatka drugih prilika za zapošljavanje. Dalje, u BiH je uočeno da žene češće pokreću biznise u sektoru porošačkih usluga od muškaraca, a također velika je zastupljenost žena u sektoru poljoprivrede. Značajno je istaći da je u BiH zapažen veći broj vrlo mladih žena (od 18 do 24 godine), čak preko dva puta više od muškaraca, koji započinju biznis u toj dobi.

Težnje i očekivanja

U BiH je zabilježen najniži nivo ukupnih očekivanja žena vlasnica biznisa, u ranoj preduzetničkoj fazi, za rast radnih mjesta (u odnosu na zemlje regije). Također, pokazatelji istraživanja su potvrdili nizak stepen inovativnosti žena preduzetnica, najniži u regiji.

Glavni zaključci

1. U Bosni i Hercegovini, žene uočavaju dobre prilike za pokretanje biznisa i smatraju da posjeduju sposobnosti za uspješno pokretanje posla, ali ih strah od neuspjeha u velikoj mjeri prevenira od ulaska u poduzetničku aktivnost, zbog čega su i poduzetničke namjere bosanskohercegovačkih žena u narednom periodu od 3 godine na niskom nivou.
2. Žene u Bosni i Hercegovini, većinom, smatraju poduzetništvo dobrim izborom karijere i pripisuju visok status poduzetnicima, uz naglašavanje potrebe za unapređenjem medijske pažnje usmjerene na promociju poduzetništva.
3. U Bosni i Hercegovini su žene za skoro tri puta manje uključene u poduzetničke aktivnosti od muškaraca i sa povećanjem stepena razvoja privrede ta razlika treba da se smanjuje.
4. Zbog nedostatka mogućnosti zapošljavanja, žene u Bosni i Hercegovini, isto kao i muškarci, češće ulaze u poduzetništvo iz nužnosti, dok prilike kao podsticaj za biznis su rijetke, kako kod muškaraca tako i žena.
5. Žene, kao i muškarci gurnuti u poduzetništvo, kroz samozapošljavanje mogu doprinijeti povećanju radnih mjesta i smanjenju nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini tokom ekonomskog oporavka.
6. Glavni izazov žena poduzetnica i u Bosni i Hercegovini je opstanak biznisa u početnoj fazi i formiranje etabliranih biznisa konkurentnih na tržištu.
7. Mreže žena poduzetnica i vlasnica biznisa su generalno manje i manje razgranate nego mreže njihovih muških kolega, osim toga žene se češće oslanjaju na svoje lične veze, naročito na porodicu nego na druge izvore.
8. U poređenju sa muškarcima, žene poduzetnice u Bosni i Hercegovini su zastupljenije u vrlo mladoj i kasnoj zreloj dobi, ali podjednako obrazovane; ipak, broj prekida poslovanja u odnosu na muškarce je dva puta veći kod žena, a njihova inovativnost i ukupna očekivanja rasta biznisa su na vrlo niskom nivou.

Preporuka za promovisanje preduzetništva među ženama u BiH

1. Promovisati pozitivne stavove društva prema poduzetništvu, a posebno prema angažmanu žena u poduzetništvu;
2. Pomoći start-up preduzećima koja vode žene kroz dostupnost prilika i resursa;
3. Podržati rast preduzeća koja vode žene tehničkom pomoći i obukom;
4. Olakšati žensko poduzetništvo pokrenuto iz nužnosti, ohrabriti žensko poduzetništvo iz prilike;
5. Razviti organizacije i programe za podršku inovacijama u poduzetništvu, uz posebnu pažnju za preduzeća koja vode žene;

6. Pomoći ostvarivanje međunarodnim tržišnih veza, kroz programe podrške izvozu i unaprijeđenju konkurentnosti.

Zaključak

Činjenica je da je preduzetništvo katalizator ekonomskog rasta i konkurentnosti, a žensko preduzetništvo jedan od mogućih pravaca razvoja kao važan i neiskorišten izvor ekonomskog rasta.

Na osnovu prethodnog izlaganja koje se odnosilo na karakteristike ženskog preduzetništva, prepreke i probleme razvoja ženskog preduzetništva, a također s obzirom na navedene uspješne projekte ženskog preduzetništva u svijetu, te podatke GEM istraživanja za Bosnu i Hercegovinu, mogu se navesti prijedlozi mjera i instrumenata koje bi pogodovale razvoju ženskog preduzetništva u Bosni i Hercegovini, koje se još ne prihvata ozbiljno u ovoj zemlji.

Naravno, najvažnija preporuka je promocija pozitivnog stava društva prema preduzetništvu, a u sklopu toga i prema ženskom preduzetništvu. Iz ove preporuke slijede i sljedeće:

- ✓ Poboljšati pristup finansijskim sredstvima - omogućiti kreditne programe namijenjene ženama, odnosno posebne kreditne linije za specifično/tradicionalno ženske djelatnosti kao što su: tekstil, otvaranje privatnih jaslica i vrtića, briga o starijim osobama, i sl. Naravno, sve ove mjere trebaju biti praćene propagandnom akcijom koja bi potakla žene da u što većem broju apliciraju za preduzetničke kredite. S obzirom da je pristup komercijalnim bankama skup i otežan za preduzetnike, a posebno za žene preduzetnice, trebalo bi se pristupiti rješavanju ovoga problema. U tom smislu, nužno je razvijati mehanizme rješavanja ovog problema u vidu razvoja mikro kreditnih organizacija, jer su iste vrlo značajan instrument potencijalnog zapošljavanja i otvaranja novih preduzeća.

U okviru ove preporuke poželjno bi bilo omogućiti finansiranje projekata ženskog preduzetništva u prioritetnim privrednim sektorima i ova mjera bi mogla poslužiti kao jedna od ključnih iz područja mjera ekonomske politike i politike razvoja. Primjenom ove mjere moglo bi se poticati uključivanje žena preduzetnica u razvoj preduzeća u prioritetnim privrednim sektorima čime bi se poticala i konkurentnost, a u uslovima slabog pristupa tržištu finansijskim sredstvima, inicirali bi se poduhvati u tradicionalnim sektorima sa niskom kapitalnom intenzivnošću.

Također, promoviranje poslovne kulture banaka vezano za žensko preduzetništvo (službenici u finansijskim institucijama nerijetko ih smatraju manje ozbiljnim i pouzdanim klijentima), što od službenika zahtijeva bolje poznavanje potreba i problema žena preduzetnica.

- ✓ Adekvatni državni poticaji ženskim preduzećima – vođeni od strane državnih preduzetničkih centara i agencija koji će voditi posebne projekte za osposobljavanje žena za preduzetničku karijeru.

Također, u sklopu ove preporuke ubrajaju se ženski preduzetnički inkubatori, koji omogućavaju pružanje usluga konsultacija, pomaganja preduzeticama ili grupi ljudi koji žele osnovati preduzeće da formuliraju i definiraju sadržaj i raspored plana poslovanja.

Sve navedeno ojačalo bi položaj žene preduzetnice u poslovnom okruženju i poboljšalo ravnopravnost polova. Uključivanje žena u preduzetničku aktivnost doprinijelo bi ekonomskom osnaživanju žena.

Da bi navedeni problemi bili ublaženi, a potom i prevaziđeni, zemlje u razvoju, kakva je i Bosna i Hercegovina, mogu slijediti uspješan put vlada razvijenih zemalja koje su žene preduzetnice identifikovale kao posebnu ciljnu grupu, a potom za njih donijele konkretne programske mjere, politike i strategije.

LITERATURA

CEPOR, Strategija razvoja ženskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2009.

Čovo, P., Održivo poduzetništvo, Zadar, 2007.

Peštek, A., Unaprijeđenje kvaliteta života žena kroz preduzetništvo, Ekonomski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2009.

Turk, Marta, Žensko poduzetništvo – način življenja.

www.cerpod-tuzla.org, GEM - Izvještaj o ženskom poduzetništvu.

www.fcem.org

www.nawbo.org

www.savjetnik.ba, Žensko preduzetništvo – praktična strana privređivanja.

www.sba.ga, The U.S. Small Business Administration.